

Ярослав ЧАЙКОВСЬКИЙ

КОМПЛЕКСНА ОЦІНКА КРЕДИТОСПРОМОЖНОСТІ ЯК КРИТЕРІЙ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН БАНКУ З ПОЗИЧАЛЬНИКОМ

Перебудова кредитної системи країни, утворення комерційних банків і перехід до дворівневої банківської системи, орієнтація на ринковий характер економіки вимагають глибших підходів до проблеми оцінювання банками кредитоспроможності позичальників.

Досі серед економістів нема єдиної думки з даного питання [3; 30]. Так, автори однієї з методик розуміють кредитоспроможність позичальника як “його здатність своєчасно і повно розраховуватися за своїми зобов’язаннями”; [8; 35], [1; 198], що часто звужує поняття кредитоспроможності до поняття платоспроможності. Автори іншої методики вважають, що “кредитоспроможність – це оцінка банком позичальника з точки зору можливості та доцільності надання йому кредиту, яка визначає ймовірність повернення позик та виплати процентів з них у майбутньому” [4; 289].

На думку автора, найзмістовніше визначення кредитоспроможності запропонувала М. О. Сахарова, яка вважає, що “кредитоспроможність банківських клієнтів слід розуміти як такий фінансово-господарський стан підприємства або організації, який дає впевненість в ефективному використанні залучених коштів, можливості та готовності позичальника повернути кредит відповідно до умов кредитного договору” [6; 19]. Однак з даного визначення кредитоспроможності не зрозуміло як автор усвідомлює ефективне використання залучених коштів. Якщо ефективність використання залучених коштів розуміти як отримання доходу від кредитованого заходу (а саме така мета підприємств в умовах ринку), то банк не має права ставити такі вимоги до позичальника. Гарантією повернення кредиту, на думку автора, є рентабельність діяльності позичальника в цілому, а захід, що кредитується, може бути однією з ланок його маркетингової діяльності на ринку сировини і т. ін. та не передбачати отримання доходу в даному виробничому циклі.

Автор вважає, що суть категорії “кредитоспроможність” – це той реально утворений правовий і господарсько-фінансовий стан позичальника, виходячи з оцінки якого банк приймає рішення про початок (розвиток) або припинення кредитних відносин з позичальником. Зміст цієї категорії включає наявність передумов для отримання позик позичальником і можливість погасити їх у встановлені кредитним договором терміни.

У міжнародній практиці кредитування застосовують досить різні системи аналізу кредитоспроможності, що відрізняються, зокрема, за складом і кількістю таких аспектів (вони налічують звичайно від 4 до 10 елементів): система 5C, PARSE, CAMPARI, MEMO RISK, система 4FC, PARTS.

У зарубіжній банківській діяльності при розгляді питання про кредитоспроможність клієнта комплексно аналізують такі непорівняні категорії, як економічні інтереси банку, гарантії повернення позички, а також людські якості індивідуального позичальника або керівного складу підприємства-боржника.

На думку автора, подібні системи аналізу кредитоспроможності корисні перш за все значною економією часу, потрібного кредиторам для аналізу кредитних заявок і бізнес-планів, прийняття рішень про ухвалення кредитної заявки тощо.

Механічне перенесення зарубіжного досвіду щодо проведення фінансового аналізу в багатьох випадках, на думку автора, є малоефективним, тому що до уваги не береться специфіка наших підприємств.

На підставі порівняння структури різних систем аналізу кредитоспроможності пропонують застосовувати нову систему аналізу кредитоспроможності позичальника, що складається з трьох елементів: характер (репутація) позичальника; його фінансовий стан; грошові потоки (рух коштів на рахунках позичальника).

Характер позичальника розуміють як його репутацію, ступінь відповідальності, готовність і бажання погасити борг. Банк намагається вяснити, як позичальник ставився до своїх обов'язків у минулому, чи були в нього затримки в погашенні позики, який його статус у діловому світі. Для цього використовують бесіду з позичальником, досє з банківського архіву, консультацію з банками та іншу доступну інформацію.

Для прийняття оптимальних економічних рішень кредиторам потрібна об'єктивна оцінка не лише наявної, а й потенційної спроможності підприємства одержувати доходи. Необхідну для цього інформацію містить річний звіт підприємства: баланс, звіт про прибутки і збитки та про рух грошових коштів.

Фінансовий стан є комплексним поняттям і характеризується системою показників, які відображають наявність та розміщення коштів, реальні та потенційні фінансові можливості. Його визначають на конкретну дату. Інформаційною базою аналізу фінансового стану є звітні дані підприємства (зокрема його бухгалтерський баланс).

З точки зору автора, усі показники, що характеризують фінансові ресурси підприємства, а відповідно і фінансовий стан, доцільно класифікувати за показниками ліквідності, фінансової стійкості, ділової активності, рентабельності.

Показники ліквідності дають змогу оцінити кредитоспроможність підприємства залежно від структури його активів, величина яких співвідноситься із зобов'язаннями підприємства, вказуючи на ліквідність його балансу. Основним критерієм тут виступає ліквідність оборотних активів, тобто час, необхідний для перетворення їх у грошову масу.

Найбільша частина оборотних коштів – грошові кошти і короткотермінові цінні папери. Відношення мобільної частини оборотних коштів до короткотермінових зобов'язань підприємства відображає коефіцієнт абсолютної ліквідності (КЛ1). Він показує, наскільки короткотермінові зобов'язання можуть бути негайно погашені швидколіквідними коштами та цінними паперами.

Теоретичне значення КЛ1 не менше 0,20 – 0,25, тобто 20 – 25% короткотермінових зобов'язань мають бути негайно погашені швидколіквідними коштами та цінними паперами.

Якщо на покриття кредитних зобов'язань мобілізувати ще й кошти у розрахунках, виключивши їх у склад показника, то отримаємо коефіцієнт поточної (проміжної) ліквідності (КЛ2). Він показує, наскільки короткотермінові зобов'язання можуть бути погашені за рахунок коштів на поточному рахунку, інших рахунках в установах банку, коштів у короткотермінових цінних паперах, а також дебіторською заборгованістю, тобто показує, яку частку короткотермінових зобов'язань можна сплатити за рахунок готівки та інших коштів у розрахунках.

Вважають, що теоретичне значення КЛ2 має становити не менше ніж 0,7 – 0,8.

Узагальнюючим показником ліквідності є загальний коефіцієнт ліквідності (покриття) (КЛ3), котрий показує частку поточних платіжних зобов'язань, які можна сплатити, коли мобілізувати всі оборотні кошти.

На початок року коефіцієнт поточної (проміжної) ліквідності не був значно нижчим від його теоретично визначеної величини. На кінець року він знизився з 0,697 до 0,605, тобто значно не відхилився від прийнятих критеріїв.

Теоретичне значення КЛ3 не менше 2,0–2,5. Нижня межа зумовлена тим, що оборотних коштів має бути у крайньому випадку достатньо для погашення короткотермінових зобов'язань. Якщо ж ця умова не виконується, то підприємство постане перед загрозою банкрутства.

Показники фінансової стійкості відображають рівень використання власних і залучених коштів у формуванні ресурсів підприємства, з'ясовуючи його залежність від тих чи інших джерел коштів, а відповідно і спроможність погашати заборгованість.

Коефіцієнт співвідношення залучених і власних коштів (КС) характеризує розмір залучених коштів на 1 грн. власних коштів, тобто показує, скільки залучених коштів підприємство використало на 1 грн. вкладених в активи власних коштів. Він характеризує залежність підприємства від зовнішніх позик. Чим він вищий, тим більше позик у фірми і тим ризикованіша ситуація, що може призвести до банкрутства. Високий рівень коефіцієнта відображає також потенційну небезпеку виникнення у підприємства дефіциту грошових коштів. Теоретичне значення КС не більше 1,0.

Збільшення величини коефіцієнта свідчить про посилення залежності підприємства від залучення позичених коштів і про втрату фінансової стійкості. Якщо значення цього коефіцієнта перевищує 1, то фінансова стійкість підприємства сягне критичної точки. Велика залежність від зовнішніх коштів може суттєво погіршити становище підприємства у випадку сповільнення темпів реалізації. Крім цього, високий рівень коефіцієнта може призвести до ускладнень з отриманням нових кредитів за середньоринковою ставкою. Цей коефіцієнт відіграє важливу роль при вирішенні підприємством питання про вибір джерел фінансування.

До складу основних показників фінансової стабільності належить і коефіцієнт фінансової незалежності (автономії) (КН), який свідчить про питому вагу власних коштів у загальній сумі джерел фінансування.

На основі цього показника встановлюють, яка частка власників у загальній сумі майна підприємства. У більшості розвинутих країн вважають, якщо цей коефіцієнт вище 0,5, тобто більше 50%, то ризик кредиторів зведений до мінімуму: продавши половину майна, сформованого за рахунок власних коштів, підприємство зможе погасити боргові зобов'язання, навіть якщо друга половина, в яку були вкладені залучені кошти, з якихось причин знеціниться.

Показники ліквідності та фінансової стійкості розраховані в основному на основі бухгалтерського балансу і характеризують стан позичальника на момент складання, тобто це статистичні оцінки. Показники оборотності ресурсів і рентабельності характеризують ефективність діяльності підприємства в динаміці та повніше відображають реальний хід виробничої діяльності. Оцінку оборотності та рентабельності здійснюють за змінами цих показників.

Оборотність оборотних коштів на практиці визначають за такими показниками: коефіцієнтом оборотності оборотних коштів і часом обороту (тривалістю у днях одного обороту). Методика їх розрахунку загальновідома. При розрахунку та оцінюванні показників використання оборотних коштів автор пропонує брати до уваги всю їх сукупну величину незалежно від матеріально-речової структури і джерел утворення оборотних коштів з урахуванням їх кругообігу. При цьому необхідно враховувати особливості індивідуальних кругообігів з кожного виду коштів. У зв'язку з цим показники оборотності коштів мають доповнюватися частковими (індивідуальними) показниками, які передбачають вивчення та облік специфіки руху кожного виду коштів і дають можливість здійснювати глибший аналіз оборотності всієї величини оборотних коштів підприємства. З точки зору автора, такими показниками можуть бути:

- оборотність запасів, яка визначається як відношення собівартості реалізованої продукції до середньої вартості запасів;
- оборотність дебіторської заборгованості, яка визначається як відношення виручки (валового доходу) від реалізації продукції до середньої суми дебіторської заборгованості;
- оборотність готової продукції, яка розраховується як відношення виручки (валового доходу) від реалізації продукції до середнього обсягу готової продукції за звітний період.

Система загальних і часткових показників оборотності дозволяє виявити, де і з яких причин виникло сповільнення, та вжити відповідні заходи для поліпшення ефективності використання оборотних коштів.

У практиці України показники оборотності оборотних коштів застосовуються достатньо широко. Однак, на погляд автора, ці показники в основному розраховуються до оборотних коштів у цілому, а часткові показники оборотності визначаються рідко; крім цього, вони не зайняли чільне місце при оцінюванні перспектив розвитку кредитних відносин банку з конкретним позичальником. Доцільно як експеримент використовувати наведену вище систему показників оборотності при укладенні кредитного договору, а, може, й при виборі суб'єкта та форми кредитування.

Важливе значення для аналізу кредитоспроможності позичальника має також загальна оцінка економічної ефективності його діяльності. Найповніше таку оцінку можуть дати показники, що характеризують рентабельність (прибутковість) роботи підприємства:

- рентабельність активів, що визначається як відношення прибутку позичальника до загальної суми його активів і показує, який прибуток отримає підприємство з кожної гривні, вкладеної у майно;
- рентабельність продажу як відношення чистого прибутку до обсягу реалізації продукції, робіт, послуг відображає, скільки прибутку отримає підприємство на кожну гривню реалізованої продукції;
- рентабельність власних коштів, що розраховується як відношення чистого прибутку до власних джерел коштів підприємства, характеризує ступінь доходності його власного капіталу (напр. акціонерного).

Показники рентабельності відображають глибинний, якісний бік роботи підприємства, тому для оцінювання здатності клієнта своєчасно погашати свої платіжні зобов'язання ці показники потрібно розраховувати у динаміці за ряд років. Це зумовлює необхідність для банку з'ясувати загальні тенденції в ефективності роботи позичальника та їх впливу на використання банківських позик.

Запропонована система показників і коефіцієнтів дозволяє, на думку автора, відповісти на низку запитань, що стосуються, по-перше, прогнозу своєчасності здійснення майбутніх платежів; по-друге, ліквідності та реальності оборотних активів; по-третє, можливих меж зниження обсягу прибутку, при яких все ж забезпечується погашення ряду фіксованих платежів; по-четверте, оцінки загального фінансового стану фірми, її стійкості.

Аналіз грошового потоку підприємства базується на зіставленні банком обсягів припливу і відпливу коштів позичальника за певний період. Елементами припливу коштів є прибуток, нарахована амортизація, вивільнення коштів із запасів, дебіторської заборгованості, з інших активів, приріст акціонерного капіталу. Елементи відпливу коштів – це додаткові вкладення у запаси, дебіторську заборгованість, основні засоби, інші активи, погашення позик, сплата податків, процентів дивідендів.

Оцінювання кредитоспроможності позичальника здійснюється шляхом зіставлення фактичного значення коефіцієнтів і показників з їх критеріальними рівнями. У результаті такого зіставлення встановлюється клас підприємства, згідно з яким банк організовує з ним кредитні відносини.

Для визначення класу позичальника визначається інтегрований показник його кредитоспроможності, який розраховується на підставі наведених вище коефіцієнтів і показників.

Підсумкова рейтингова оцінка кредитоспроможності позичальника – кінцева стадія аналітичної діяльності. Синтезований рейтинг визначається за формулою:

$$R = \sum_{i=1}^n Q_j J_j,$$

де R – загальний рейтинг позичальника як сума набраних ним балів;

n – кількість показників, які беруться для розрахунку кредитоспроможності;

Q_j – класність i -го показника згідно з критеріальним рівнем;

J_j – питома вага i -го показника відповідно до його значимості у загальній сукупності показників.

Залежно від кількості набраних балів підприємства відносять до трьох класів.

Позичальники першого класу мають ряд пільг у кредитуванні. Перш за все це пріоритетне становище організації у виділенні кредитних ресурсів, а також можливість вибору найефективнішої форми кредитування для даного позичальника, враховуючи чинне Положення НБУ “Про кредитування”, – бланковий кредит, кредитна лінія чи кредитування з використанням єдиного поточно-кредитного рахунку (контокорента). Використовуються також традиційні форми пільг: занижена процентна ставка за кредит, скорочення звітності, яку подають у банк. Крім цього, для таких організацій може бути скорочена кількість перевірок щодо цільового використання кредиту.

Позичальники другого класу кредитоспроможності кредитуються у звичному порядку відповідно до чинного Положення.

Підприємства третього класу, як правило, не кредитуються або їх кредитування обмежено низкою умов. Згідно з чинними нормативними документами можна використовувати такі методи кредитного впливу, як підвищення кредитної ставки за кредит, кредитування під гарантію, встановлювати такі умови, як щомісячне подання у банк бухгалтерської звітності та ін. (з відображенням у кредитному договорі всіх цих умов).

Як показує практика, роботі з оцінювання кредитоспроможності позичальника вітчизняними комерційними банками приділяється недостатня увага. Незважаючи на те, що в сучасних умовах банки посилили розрахунки з визначення фінансової стійкості клієнтів, поки що дані операції мають значною мірою формальний, епізодичний характер.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок про необхідність урахування таких чинників при оцінюванні кредитоспроможності клієнта:

а) аналіз кредитоспроможності повинен мати характер експрес-аналізу: проводиться часто, максимально швидко і охоплювати максимум інформації;

б) створення незалежних від банків структур, які зайнялися б експрес-аналізом кредитоспроможності підприємств та організацій;

в) “класність” клієнта (з точки зору кредитоспроможності) повністю залежить від “класності” працівника банку. Його досвід, часом інтуїція і багато в чому принциповість вирішують на даний момент долю клієнта;

г) при аналізі кредитоспроможності банк повинен вирішити такі питання: чи здатний позичальник виконати своє зобов’язання у термін, чи готовий він його виконати? На перше запитання дає відповідь розгляд фінансово-господарських сторін діяльності підприємств та організацій. Друге запитання має юридичний характер, а також пов’язане з особистими якостями керівників підприємств та організацій. Надаючи кредит, банк повинен враховувати репутацію підприємства та його керівництва. Якість управління діяльністю організації визначається кінцевими результатами роботи підприємства в цілому;

д) аналіз кредитоспроможності позичальника – комплексна оцінка, яку можна систематизувати у кілька етапів: збір та аналітична обробка вихідної інформації за період, що аналізується; обґрунтування системи показників, які використовують для оцінювання кредитоспроможності підприємств та їх класифікації; вибір й економічне обґрунтування

критеріїв для оцінювання кредитоспроможності та встановлення обмежень їх зміни; підсумкова рейтингова оцінка кредитоспроможності підприємства і визначення його класності;

е) банківський аналіз кредитоспроможності може бути обмеженим або охоплювати велике коло показників. Це залежить від багатьох чинників, у тому числі від розмірів і термінів надання позик, результатів попередньої діяльності позичальників, наявного забезпечення товарно-матеріальними цінностями, необхідних позик, наявності або відсутності у минулому відносин клієнта з банком та ін.;

є) для отримання комплексної оцінки необхідно визначити поточну та перспективну (до моменту погашення позики) кредитоспроможність позичальника.

Поточна кредитоспроможність позичальника оцінюється шляхом порівняння розрахованих коефіцієнтів і показників з їх оптимальними значеннями (встановлення відповідності оптимальним тенденціям зміни).

Для визначення прогнозної оцінки кредитоспроможності позичальника слід проаналізувати виявлені тенденції зміни оборотності та рентабельності діяльності позичальника (якщо не відбудеться суттєвих змін умов її здійснення і правового статусу позичальника);

ж) ефективність аналізу кредитоспроможності залежить від частоти проведення, компетентності та досвіду банківського працівника;

з) внесена до Положення "Про кредитування" системи необхідних показників, що дозволяють визначити кредитоспроможність позичальника та рекомендувати її для впровадження у діяльність комерційних банків України.

Література

1. *Банковое дело / Под ред. О. И. Лаврушина. – М.: Финансы и статистика, 1998.*
2. *Дзюблюк О. В. Комерційні банки в умовах переходу до ринкових відносин. – Тернопіль: Тернопіль, 1996. – 140 с.*
3. *Кирисюк Г. М., Ляховский В. С. Оценка банком кредитоспособности заемщика // Деньги и кредит, – 1993. – № 4. – С. 30.*
4. *Панова Г. С. Кредитная политика коммерческого банка. – М.: ИКЦ «ДИС», 1997. – 464 с.*
5. *Рид Э., Коттер Р., Гилл Э. Смит Р. Коммерческие банки. – М.: Прогресс, 1983. – 498 с.*
6. *Сахарова М. О. К вопросу о кредитоспособности предприятий // Деньги и кредит, – 1989. – № 3. – С. 19 – 26.*
7. *Синки Дж. Управление финансами в коммерческих банках. – М.: Catallaxy, 1994.*
8. *Шеремет А. Д., Сайфуллин Р. С., Негашев Е. В. Методика финансового анализа предприятия. – М.: Юни-Глоб, 1992.*
9. *Янишевская В. М., Севрук В. Т., Лукачер Г. Г. Банк анализирует кредитоспособность // Деньги и кредит., – 1990. – № 5.*